

Nkucetelo wa thelevhixini eka matsalelo ya vantshwa ya marito: Nkongomiso wu ri eka mahungu ya Xitsonga

Ernest Mbhazima Baloyi

Manghenelo

Ririmi a ri tshami ndhawu yin'we kambe ra cincacınca. Eka ku cinca ka rona ri fanele ri landzelela milawu leyi amukelekaka. Xitsonga tanihi rin'wana ra tindzimi to ringanerisiwa laha Afrika-Dzonga ri landzelela milawu yo karhi leyi vekiweke. Hi hanya eka Hundzuluxo wa Vumune wa swa Vumaki kambe loko hi languta eka ntivomarito, mapeletelo na matsalelo, tindzimi ta Xiafrika a ti le ka xiyimo xoringanela ku va ti nga tirha kahle eka hundzuluxo lowu. Xitsonga xi vile ririmi ro tsariwa ephepheni kusuka hi lembe ra 1883, kusuka kwalaho ririmi ra Xitsonga ri hundzile hi le ka swiyimo swo hambanahambana ku ri ku hluvukisa. Ku na swiyenge swo hambanahambana leswi tirhanaka na mitirho yo tsala tidikixinari, valekisikogirafi na vatshuri va marito, swiyenge leswi swi landzelela mapeletelo na matsalelo yo ringanerisiwa. Eka Xitsonga, tanihi le ka tindzimi letin'wana ta Xintima, ku na Tihuvo ta Rixaka ta Tindzimi na Tikomiti ta Xithekiniki leti rhwexiweke mitirhoyo pfuxeta, ku ringanisa no pasisa milawu ya mapeletelo na matsalelo. Ku nghena ka switirhisiwa swintshwa leswi hi ntumbuluko a swi nga ri kona eka Vatsonga swi tisa ntlhontlho wo tumbuluxa marito mantshwa eka ririmi.

Xiave xa kereke na vafundhisi eka ku tsariwa ka ririmi ra Xitsonga ephepheni

Loko Vaneri va fika eXipilongo hi lembe ra 1875 va tinyikile ntirho wo tumbuluxamatsalelo ya mipfumawulo ya switwari na switatisi swa Xitsonga. Kereke ya Swiss Mission eAfrika- Dzonga, leyi cinceke vito yi va Evangelical Presbyterian, hi yona yi tirhwexeke ntirho wo tumbuluxa matsalelo ya Xitsonga. Vafundhisi vo tanihi va Ernest Creux na Paul Berthoud hi vona lava rhangeleke ntirho wo vumba matsaleloya Xitsonga. Vaneri va wile va pfuka ku kondza va humesa buku yo sungula yo tsariwa hi Xitsonga ya leyi thyiweke *Buku ya Tsikwembo*. Loko buku leyi ya mabulandlela yi humesiwa a ku nga si va na milawu ya mapeletelo na matsalelo yofana na namuntlha. Matsalelo ya mikarhi ya vaneri a ya ri na nkucetelo wa matsalelo ya Xisuthu.

Mpimaniso wa ririmi ro ringanerisiwa na tindzin'wana leti nga kona eka ririmira xitsonga

Xitsonga hi xona ririmi ro ringanerisiwa, kambe ehansi ka rona ku na tindzin'wana to hambanahambana, to tanihi Xihlave xa le Ritavi, Xichangana xa le Bush, Xiluleke xa le ka Malamulele, na tin'wana. Munhu un'wana na un'wana u na mfanelo yo tirhisa ririn'wana eka ku vulavula, kambe loko swi ta eka ku tsala va boheka ku tirhisa Xitsonga tanihi ririmi ro ringanerisiwa.

Xivutiso lexi nga kona i ku ririmi ra Xitsonga ri vulavuriwa kwihi? Xana vatirhi va le ka thelevhixini va vulavula ririn'wana rihi? Laha ka xiphiso lexi vahleri va mahungu va nge siyiwi ehandle. Eka swiyenge leswi nga na xiave eka ku hlayiwa ka mahungu xivutiso i ku lowa matimbai mani?

Mitlhontlho leyi nga kona

Vanhu va vuriwa Vatsonga hi ku landzelela swihlawulekisi swokarhi leswi amukelekaka erixakeni. Laha ku vulavuriwa hi mfuwo wa rixaka, laha ku katsiwaka mitolovelo, maambalelo, swakudya, tingoma, mitsheketo, swiyila, mitshayilo, tinsimu na swiphato. Khale lavakulu na lavantshwa a va xuxa swin'we, laha lavakulu a va tirhisa mikarhi yoleyo ku hundzisela vutivi eka lavantshwa. Mikarhi yoleyo yi cincile hikuva sweswi ku hanyiwa eka Hundzuluxo wa Vumune wa swa Vumaki, laha vunyingi bya vantshwa va tshamaka ngopfu eka thelevhixini. Ku na xibukwana xa milawu ya mapeletelo na matsalelo, kambe vahlayi va mahungu ma Xitsonga eka thelevhixini a va xi tekeli enhlokweni.

Marito lawa ya kombisiwaka eka thelevhixini hi ndlela yo tsala ya katsa lama landzelaka:

- Afrika Dzonga ematshan'weni ya Afrika-Dzonga.
- Mintlangu, mintlawa na mintirho ematshan'weni ya mitlangu, mitlawa namitirho.
- Hambana-hambana ematshan'weni ya hambanahambana.
- Xihaha-mpfhuka ematshan'weni ya xihahampfhuka.
- Ndhambi ematshan'weni ya ndhambi.
- Ntanghu ematshan'weni ya ntangu.
- Hambiswi ri tano ematshan'weni ya hambiswiritano.
- Hikokwalaho ka yini ematshan'weni ya hikokwalahokayini.
- Simba v Kaizer Chiefs ematshan'weni ya Simba yi tlanga na Kaizer Chiefs.
- Mamelodi Sundowns v Al Ahly ematshan'weni ya Mamelodi Sundowns yi tlanga na Al Ahly.

Mihlangano yinyingyi yi tivula leswaku yi yimela Vatsonga, laha yin'wana yi tumbuluxaka marito yo hoxeka. Yin'wana mihlangano a yi lavi na leswaku marito lama yi ma tumbuluxaka a yi lavi ku ma yisa eka ntiyisiso na mpasiso.

Nkayivelo wa timali eka ku hangalasiwa ka tidikixinari na swibukwana swa milawu ya matsalelo na mapeletelo. Tindlela leti nga ta tirhisiwa ku hangalasa swibukwanaswa marito lama vumbiweke no pasisiwa hi tihhi ku endlela leswaku swi fika eka vanhu.

Nghimeto na swibumabumelo

Ncincinco wa swa tipolitiki na swa mahanyelo ya vanhu swi na xiave xikulu eka xidingoxo tumbuluxa marito mantshwa. Nhluvuko etikweni wu koxa leswaku van'watindzimi va ta na tindlela to vumba marito mantshwa. Tindzimi ta Xiafrika ti fanele ti hlukukisiwa ku fikelela laha ririmi ra Xinghezi ri fikeke kona. Tindzimi ta Xiafrika ti na mitolovelo yo lombela eka tindzimi tin'wana. Ndlela yo lombela eka tindzimi tin'wana yi nga tisa ku antswa kumbe nhluvuko eka

ririmi. Ku lumba swi nga humelela kusuka eka Xinghezi, Xibunu kumbe eka rin'wana ra tindzimi ta Afrika i

xin'wana xa swihlovo swa nhluvukiso wa ririmi. Mihlangano ya vuhaxi yi fanele yi vana vuyimeri eka tihuvo ta tindzimi ta Afrika, ku endlela leswaku mahungu ma kota ku fika eka swiyenge swa vuhaxi. Van'watindzimi, vadyondzisi na mihlangano ya swavuhaxi va fanele ku tirha swin'we ekuhluvukiseni ka ririmi.